

IN MEMORIAM TIJN KORTMANN

Roel Schutgens & Joost Sillen*

Op 24 januari van dit jaar overleed – te jong en te vroeg – de bekende constitutionalist Tijn Kortmann. Zijn maatschappelijke en wetenschappelijke verdiensten zijn indrukwekkend. Hij werd op 31-jarige leeftijd lector en niet lang daarna hoogleraar en decaan aan de Universiteit van Amsterdam. Vervolgens keerde hij terug naar zijn geliefde Katholieke Universiteit in Nijmegen (die hij ook na de naamsverandering zo bleef noemen), waar hij tot aan zijn emeritaat in 2009 stug doorwerkte. Daar schreef hij enkele fraaie en veel aangehaalde boeken, waaronder *De grondwetsherzieningen 1983 en 1987*, *Het staatsrecht van de landen van de EU* en het schitterende handboek *Constitutioneel recht*, dat zonder meer een levenswerk mag worden genoemd. Verder was Tijn onder meer jarenlang medewerker van het *Nederlands Juristenblad*, redacteur van *RMThemis* en voorzitter van de bezwaarschriftencommissie van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Verder was hij Regeringscommissaris voor de toetsing van wetgevingsprojecten, voorzitter van de referendiumcommissie voor de Europese grondwet, lid van de Staatscommissie Grondwet, lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en, van 2005 tot 2009, KNAW-hoogleraar.

Over Tijns wetenschappelijke en maatschappelijke verdiensten zal ongetwijfeld nog veel worden geschreven. Maar *Ars Aequi* is een studentenblad. Een van de leuke eigenschappen van de hoogleraar Tijn Kortmann was, dat hij juist in zijn *leraarschap* vaak de meeste aardigheid leek te hebben: in het contact met Nederlandse en buitenlandse studenten, in het begeleiden van promovendi, in het soms vermanend toespreken van vakgenoten die zich volgens hem aan begripsverwarring bezondigden, in het annoteren voor het hem geliefde *Ars Aequi* waarin hij bondige lesjes ten beste gaf in het staatsrecht en in het schrijven van een 'conciës verhaal'. Dit in memoriam is daarom eerst en vooral een portret van Tijn als docent, promotor, collega en jurist, met persoonlijke herinneringen aan een bijzonder en kleurrijk man.

Docent

Kortmann moet een van de laatste vertegenwoordigers zijn geweest van een klassiek hoogleraarschap uit vervlogen tijden. Hij had een ouderwetse academische habitus: gericht op vakmanschap en precisie, maar tegelijkertijd onvoorstelbaar gehecht aan de academische vrijheid. Voor Tijn geen syllabi of 'leerdoelen', geen *powerpoint* of *shakespeak*. Bij aanvang van zijn propedeusecyclus staatsrecht deelde hij wat velletjes rond met een 'globaal overzicht van de onderwerpen van de hoorcolleges' en verder kwam zijn onderwijsmethode niet – althans, verder werd zij niet geëxpliciteerd.

Hoorcolleges leek hij eerst en vooral te beschouwen als een uitnodiging tot academische vorming. Wie wilde, die kwam; wie het vak liever uit een boek leerde, moest vooral thuis blijven. De gedoopte stof bleef beperkt tot hoofdlijnen en kernleerstukken en tot de vraag hoe het recht 'werkt' en wat het 'doet', waarbij hij zijn gehoor en passant ook wat inzicht in politieke verhoudingen en gevoel voor correct redeneren en formuleren probeerde bij te brengen: wat is het verschil tussen recht en macht? Welke truc zou de regering kunnen toepassen om de Eerste Kamer een poets te bakken nadat deze een novelle heeft afgedwongen? Waarom getuigt deze of gene redenering in een memorie van toelichting van een volstrekt gebrek aan juridisch inzicht?

Maar een goed college ging voor Tijn soms ook juist niet over recht: hij wilde studenten graag laten zien hoeveel het leven een ontwikkeld mens te bieden heeft. Zo werden de auteurs van dit in memoriam in hun studententijd aangespoord om in het Duitse Kranenburg forellen te gaan kopen ('het is verrassend, dames en heren, hoe weinigen van u weten dat dat hier om de hoek ligt en dat je er op de fiets in een half uur bent'), met vulpen te schrijven, zich in het kweken van wijngaardslakken te verdiepen ('een fascinerende bezigheid kan ik u vertellen'), Bachs *Hohe Messe* te beluisteren ('als je dat hoort vraag je je af waarom je eigenlijk nog naar college zou komen'),

* Prof. mr. R.J.B. Schutgens en mr. drs. J.J.J. Sillen, als hoogleraar respectievelijk universitair hoofddocent verbonden aan de Radboud Universiteit, zijn oud-studenten en promoti van prof. mr. C.A.J.M. Kortmann.

Foto: Herbert van de Sluis

Reve te lezen of het Oude Testament ('vol met even gruwelijke als spannende verhalen'). Hoogtepunt was ieder jaar het hoorcollege in de Sinterklaasweek, waarvan de tweede helft op rijm stond en dat werd besloten met een gezamenlijk Sinterklaaslied.

Voor studenten was Tijn erg mild. Als een tentaminandus de hoofdlijnen van de stof helder en intelligent kon verwoorden zonder de details te kennen, was hij al dik tevreden. Zelden was hij te beroerd om tussen de bedrijven door een extra tentamen af te nemen van een student met een moeizame gezinsituatie of liefdesverdriet (waarbij hij zélf – niet de studentendecaan – beoordeelde of er voor deze coullance voldoende grond was). Als de kandidaat tijdens het mondeling in tranen uitbarstte, werd hij zelf ook een beetje verdrietig. Bij Erasmusstudenten uit Spanje, Italië, Noorwegen, Polen, Frankrijk, Duitsland of Oostenrijk deed hij verwoede pogingen om ze in hun moedertaal te tentamineren. Studenten die kwamen melden dat in het systeem een te laag cijfer stond geregistreerd, gaf hij op hun woord een nieuw tentamenbriefje mee, na hen vaderlijk te hebben gemaand: 'als je liegt, kom je in de hel'.

Ondanks deze mildheid kon Tijn ook ongegeneerd moralistisch zijn. Als er na een college gebruikte koffiekopjes met daarin gepropte bananenschillen achterbleven, aarzelde hij niet om met zijn stok zo'n kopje aan te wijzen en een willekeurige student te vragen of die dat niet even kon opruimen. Op een bedremmeld 'maar dat is niet van mij' antwoordde hij rustig dat hij daar niets mee te maken had. Studenten die zonder afzegging niet op een mondeling verschenen, liet hij wel eens per brief oproepen, om ze op zijn kamer duidelijk te maken dat dit wegblijven hoogst onfatsoenlijk was. Wie bij het stallen van zijn fiets – onder het raam van zijn kamer – na het omstoten van anderen rijwiel schielijk wegleep, moest niet verbaasd zijn als hem de woorden in de rug prikten: 'Meneer?! Zou u niet eens...?!'

Promotor

Tijn was in zijn werk een individualist: hij schreef alleen en enkel over de zaken die hem interesseerden. Onderzoek in opdracht hield hij meestal af. Hij vond dat vaak niet interessant genoeg en als het dat wel was, vreesde hij begeleidingscommissies en opdrachtgevers die een bepaald idee hadden van hoe het resultaat eruit zou moeten zien. Zijn promovendi leidde hij op dezelfde manier op. De promovendus startte met een vaag omschreven onderwerp en mocht vervolgens zelf weten wat hij ermee deed. Een opzet van het te schrijven boek, laat staan een methodologische verantwoording, hoefde Tijn niet te zien. 'Begin maar gewoon' of 'rol maar verder', was het advies aan de promovendus die in een vroeg stadium informeerde of de onderzoeksopzet wel deugde. Het was volgens hem vooraf toch niet te zeggen hoe het uiteindelijk eruit zou komen te zien.

Zich bemoeien met de opvattingen die de promovendus vervolgens debiteerde, deed hij maar zelden. Zolang de promovendus verdedigbare standpunten innam en die helder uiteenzette, hoorde je Tijn niet. Het kostte vaak zelfs enige moeite om erachter te komen wat hij nu écht van stukken vond. Hij was er zeer terughoudend in om daar sterke standpunten over te verkondigen. Hoogstens zei hij dat hij zelf 'geneigd zou zijn heel anders te redeneren', maar liet hij de promovendus vervolgens alle vrijheid om bij het eigen verhaal te blijven.

Zolang de promovendus maar af en toe een stuk inleverde, maakte Tijn zich over de voortgang van het onderzoek evenmin al te druk. De vrijheid die hij zijn promovendi gunde, was echter geen uitvloeisel van desinteresse, in het geheel niet. Hij liet hen werken, zoals hij zelf ook werkte: solistisch. Stukken die wij bij hem inleverden, las hij meteen: dikwijls dezelfde dag nog bracht hij het stuk terug, voorzien van 'enkele glossen'. Lukte het hem niet het stuk diezelfde dag te lezen, dan verontschuldigde hij zich. Zijn commentaar beperkte zich in de regel tot taalkwesties. 'In het algemeen een goed stuk. Eigenaardige taalfout op p. 34.' Op tik- en taalfouten was hij altijd uiterst scherp. Nog erger dan taalfouten vond hij vaag taalgebruik, niet zelden veroorzaakt door passieve zinnen en slordig denken. Besprekingen van conceptteksten, voor zover die plaatsvonden, beperkten zich vaak tot het aanspreken op deze doodzonden. Aan het einde van zo'n bespreking, kreeg de promovendus ten slotte steeds opnieuw te horen dat het vooral een kort boek moest worden. Tweehonderd pagina's. Maximaal.

Collega

Tijn maakte van zijn hart bepaald geen moordkuil. Hij sprak een ieder – van hoog tot laag – aan op zaken die hem niet zinden. En hij deed dat met weinig terughoudendheid. Hij vond het zijn taak. Die taakopvatting was de keerzijde van een andere diepe overtuiging: dat de autonomie van de professional – hoogleraar, rechter, arts, docent – van cruciaal belang is. Hij was wars van iedere vorm van protocollisering van beslissingen die volgens hem niet voor niets juist aan zulke deskundigen waren toevertrouwd en hij was dat in een mate die in 2016 al niet meer voorstelbaar is. Standaardbeoordelingsformulieren voor scripties, richtlijnen voor mondelinge tentamens, onderwijskundige toetsing van de kwaliteit van tentamens, onderwijs- en onderzoeksvisitaties, *blind peer review* bij tijdschriften, leer- en examendoelen, onderzoeksmethodologie, geregistreerde aanwezigheid bij colleges, criteria voor de wetenschappelijkheid van artikelen, lijsten met A-tijdschriften, *rankings* van faculteiten... hij vond het onzin, niet om narrig te zijn, maar als diepe overtuiging: onzin. Tijn redeneerde dat collega's donders goed van elkaar weten wie de goede docenten zijn, wie de scherpe wetenschappers, en welke de goede faculteiten of de inspirerende tijdschriften. Niet alleen voegt het protocolliseren, registreren en meten van zulke verschijnselen niets toe, maar erger nog: het is een middel voor 'managers' om met die lijstjes in de hand de wetenschapper, de dokter of de docent te kunnen lastigvallen en zijn autonomie te beknotten. De heilzame autonomie, de onafhankelijkheid van managers, vereiste volgens hem wel dat die professionals elkáár aanspreken op hun functioneren. Protocolliseren en registreren zijn vaak het gevolg van angst van die professionals om elkaar rechtstreeks op zaken aan te spreken, meende Tijn. Die angst kende hij niet. Als in een faculteit een bepaalde vaksectie jaar in jaar uit beroerde tentamens afneemt of te weinig aandacht aan haar onderwijs besteedt, dan was dat volgens Tijn geen aanleiding om een heel systeem op te zetten waarin alle tentamens van alle secties door een facultaire commissie periodiek volgens een aantal *benchmarks* worden getoetst. In zo'n geval moeten de collega's gewoon tegen de betrokken hoogleraar zeggen dat zijn tentamens niet deugen.

Veel collega's stellen zich bij de 'protocolliseringsdrift' van bestuurders op het standpunt dat het minder moeite kost om voor de vorm een beetje aan zulke eisen tegemoet te komen dan er dwars voor te gaan liggen. Zulke neigingen bestreed hij fel. Perfide en gevaarlijk waren zij. Dat waren diepgewortelde opvattingen: degene die een beetje meewerkt, gaat uiteindelijk volledig voor de bijl. Die opvatting werd vrijwel zeker gekleurd door het burgemeesterschap van Tijns vader tijdens de oorlog. Hij sprak daarover vaak en het moet een diepe indruk op hem hebben gemaakt, ook al speelden de gebeurtenissen zich af vóór zijn geboorte en in omstandigheden onvergelykbaar met de onze. Toen de bezetter in de loop van 1941 de gemeenteraden afschafte en het leiderschapsbeginsel in het gemeentebestuur invoerde, stapte een flink aantal Limburgse burgemeesters, onder wie Tijns vader, op. Zij hadden besloten niet aan te blijven om groter leed te voorkomen. In plaats daarvan trokken zij een streep in het zand. Zoals bekend deden lang niet alle opbare ambtsdragers dat. Velen bleven aan, en vaak met goede bedoelingen. Een niet onbelangrijk deel van hen moest achteraf echter constateren

stapje voor stapje steeds verder te zijn meegegaan in de geleidelijk opgevoerde eisen van de bezetter, en uiteindelijk met de bezetter te hebben meegewerkt op een wijze die zij vooraf nooit voor mogelijk zouden hebben gehouden. 'Meedoen om erger te voorkomen' was iets waar Tijn mede daarom niet in geloofde. Nee-zeggen was zijn devies, en bij voorkeur collectief. Zijn vaders daad had hem laten zien dat dat kon. In een ter gelegenheid van zijn emeritaat afgedrukt interview hield hij studenten en andere 'jongelui' dan ook de mogelijkheid voor tegenwicht te bieden aan de steeds grotere invloed van politiek en management in de academie: 'Sta op en maak revolutie!'.¹

Jurist

Tijn afficheerde zich graag als 'positivist'. Hij beschreef naar eigen zeggen enkel het geldende recht, dat wil zeggen: het recht gesteld of erkend door overheidsambten; niet het wenselijke recht. Van collega's die eigen verzinsels als geldend recht presenteren, was hij afkerig. Juristen mogen wel zeggen wat zij van het geldende recht vinden, maar – zo vond Tijn – dan moet daaraan eerst een analyse van het geldende recht ten grondslag liggen. Een duidelijke scheiding tussen *sein* en *sollen* in de staatsrechtbeoefening vormde volgens hem 'tot op zekere hoogte een barrière tegen postmodernistisch gezwam, tegen irrationele rechtschepping, tegen chaotisering en verloedering van een rechtssysteem'.²

Die afkeer van 'gezwam' en 'irrationele rechtschepping' kleurde Tijns 'positivisme'. Hij bedoelde daarmee ook: het vermijden van vage begrippen en wollig taalgebruik. Hij had weinig op met interdisciplinair onderzoek waarbij juristen methoden en begrippen overnamen van politicologen of andere sociale wetenschappers. Het door sociale wetenschappers gebruikte begrippenapparaat was daarvoor volgens hem te vaag en te feitelijk ingekleurd. Het kan daardoor niet goed worden vertaald naar juridische begrippen. De sociologische 'actor' hoeft geen juridisch 'ambt' te zijn; de 'machthebber' hoeft geen 'bevoegdheid' te hebben en 'legitimatie' is geen vereiste voor 'rechtmatige bevoegdheidsuitoefening'.

Ook in de rechtsschepping zelf – door bestuur, wetgever of rechter – propageerde hij het gebruik van eenduidige begrippen. In Tijns beleving was er nauwelijks verschil tussen correct en precies taalgebruik enerzijds en logisch en juridisch sluitend argumenten anderzijds. Bovendien kan het (publiek)recht volgens hem alleen met een duidelijk begrippenapparaat doen waar het voor bedoeld is: de rechtszekerheid dienen en de burger beschermen tegen de overheid. Vaag en wollig taalgebruik vormde voor hem een bedreiging van de beschermende werking van het recht, omdat het de overheid en andere machthebbers de mogelijkheid biedt om alles wat krom is recht te praten. Tijns uitgesproken voorkeur voor strak omschreven begrippen leidde er soms toe dat hij de vage begrippen die het recht natuurlijk óók bevat, een beetje negeerde. In de laatste door hem zelf bewerkte druk van *Constitutioneel recht* is er bijvoorbeeld opmerkelijk weinig aandacht voor algemene rechtsbeginselen en de jurisprudentie van het EHRM, hoewel beide onmiskenbaar een zeer belangrijke rol spelen in het hedendaagse geldende recht. Hun onbepaaldheid, die de normtoepasser de mogelijkheid biedt maatwerk te leveren, heeft tegelijkertijd tot gevolg dat

1 R.J.B. Schutgens & A. Kristic, 'Sta op en maak revolutie! Interview met prof. mr. C.A.J.M. Kortmann', *AA* 2009, p. 196-201 (AA20090196).
2 C.A.J.M. Kortmann, 'Positivisme, soevereiniteit en recht', *NJB* 1997, p. 483.

deze bij die toepassing steeds morele afwegingen moet maken. Zulke afwegingen vereisen, hoeveel energie er ook wordt geïnvesteerd in de motivering daarvan, altijd een zekere 'sprong', een punt waarop de normtoepasser de juistheid van zijn beslissing niet verder kan bewijzen. Tijn had niets tegen zulke afwegingen, maar hij vond dat daarover op systematische wijze weinig kon worden gezegd en hij lijkt dat om die reden ook niet geprobeerd te hebben. Van de vele tienduizenden regels die hij schreef, is er niet één gewijd aan het uiteenrafelen van dit soort beslissingen en in zijn handboeken is er, als gezegd, weinig aandacht voor. Wellicht is dit ook de reden dat Tijn – als een van weinigen – vaak zeer gecharmeerd was van de korte, soms ronduit apodictische arresten van de Franse Conseil d'État. Daarin treft men geen amechtige motiveringen van moeilijke afwegingen, maar gewoon een beslissing: dat (niet) is gebleken dat een bepaald overheidsbesluit in strijd is met een grondrecht of beginsel.

Slot

Tijn had soms iets van een oude of in ieder geval ouderwetse man. De stok waarmee hij tientallen jaren liep, hielp aan dat beeld zeker mee. Dat ouderwetse

was echter meer dan uitstraling alleen. Hoewel hij nota bene tijdens de beruchte studentenrevolte van mei 1968 in Frankrijk studeerde, sloten zijn opvattingen vaak eerder aan bij die van de generatie vóór hem dan bij die van de *soixante-huitards*. Hij was een trouwe katholiek en koketteerde daar graag mee. Andermans atheïsme was voor hem onbegrijpelijk en een voortdurende bron van fascinatie, overigens zonder dat hij ooit op enige bekeringsdrang was te betrappen. Ook zijn opvattingen over huwelijk en gezin waren traditioneel: hij verzette zich tegen de neiging van de overheid om zich met de opvoeding van kinderen te bemoeien en hij schaamde zich niet om te verkondigen dat een thuisblijvende moeder voor opgroeiende kinderen eigenlijk het beste is. Tegelijkertijd was Tijn echter jongensachtig energiek, nieuwsgierig en leergierig. Hij was er altijd voor in om keet te trappen, zeker tegen de 'autoriteiten', wie zij ook waren. Hij kon dan fel zijn, soms te fel. Wij verliezen in hem echter een markante en inspirerende vriend, die altijd klaar stond met goede raad of een bemoedigend woord. Wij zullen hem zeer missen, al is het maar omdat er na de publicatie van een stuk als dit nooit meer iemand zal zijn die mailt dat het 'in het algemeen een aardig verhaal' was – maar wel met erg veel 'modern Nederlands'.